

Prof. dr hab. Bożena Matyjas

Recenzja pracy doktorskiej mgr Weroniki Lorens – Rosa pt. „Rodzicielstwo ojców dzieci ze spektrum autyzmu” napisanej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dr hab. Grażyny Dryżałowskiej

Uwagi ogólne

Problematyka rodzicielstwa jest podejmowana na gruncie pedagogiki, ponieważ wiedza z tego zakresu jest pomocna w procesie wychowania rodzinnego, w jego optymalizacji i efektywności działań rodzicielskich. Rodzicielstwo stanowi obszar aktywności człowieka oznaczający pełnienie roli matki lub ojca obejmujący całokształt zachowań podejmowanych w relacji z dzieckiem. Należy podkreślić, że rodzicielstwo to zadanie na całe życie.

W literaturze przedmiotu podkreśla się złożoność i wieloaspektowość współczesnego rodzicielstwa wskazując na jego wymiar biologiczny, psychiczny i społeczny. Pedagogikę, pedagoga interesuje przede wszystkim rodzicielstwo w aspekcie społecznym, wychowawczym. Podkreśla się tutaj role, jakie pełnią matka i ojciec w odniesieniu do dziecka, jego wychowania i rozwoju. Wielu badaczy podkreśla przypisane matce i ojcu określone zadania, w tym oczywiście wychowanie potomstwa akcentując model rodzicielstwa opartego na bliskości, który jest optymalny dla rozwoju i wychowania dziecka.

Rodzicielstwo, wypełnianie roli macierzyńskiej i ojcowskiej to zadanie, które może być różnie realizowane, bowiem jest to proces rozciągnięty w czasie, wymagający przekształceń ze względu na zmiany rozwojowe dokonujące się w rodzicu i z racji kolejnych lat życia oraz zmianami dokonującymi się w dziecku w kolejnych okresach ontogenezy wyznaczone „zegarem biologicznym” i „zegarem społecznym”.

Rodzicielstwo, w tym rodzicielstwo realizowane wobec dziecka z niepełnosprawnością charakteryzują takie cechy jak: nieodwracalność roli rodzicielskiej, permanentność, procesualność, odpowiedzialność i bezinteresowność. Wszystkie cechy należy wiązać z zadaniem zapewnienia przez rodziców: matkę i ojca opieki, wychowania dziecka i jego kształcenia, a więc stworzenia mu optymalnych, adekwatnych i możliwych warunków do rozwoju. Dotyczy to także dziecka z niepełnosprawnością, w tym ze spektrum autyzmu.

Na współczesne rodzicielstwo, także to związane z wychowaniem dziecka ze spektrum autyzmu wpływa wiele czynników; można je podzielić na makro- i mikrospołeczne, które się wzajemnie przenikają i które wpływają na pełnienie ról rodzicielskich. Mówiąc o skali makro mamy na myśli zmiany w perspektywie społeczno – kulturowej, ekonomicznej i technologicznej oraz zmiany w przekształcaniu modeli życia rodzinnego i osobistego, natomiast przemiany w skali mikro, czyli wewnątrz rodziny, to m. in. demokratyzacja rodziny i egalitaryzacja małżeństwa, humanizacja stosunków rodzinnych i upowszechnianie się podmiotowości dziecka.

Warto dodać, że rodzicielstwo to ważne doświadczenie nie tylko dla rodziców – ich oddziaływanie na rozwój dziecka, ale i także ważne doświadczenie dla dziecka / dzieci. W literaturze przedmiotu ujmowane jest ono rozwojowo, relacyjnie w układzie rodzic – dziecko. A więc istotne dla pedagogiki jest badanie tych relacji, np. matka – dziecko, czy ojciec – dziecko. Wypełnianie roli macierzyńskiej czy ojcowskiej wobec dziecka, także z niepełnosprawnością powinno być ukierunkowane na jego dobro, na zaspokojenie jego potrzeb w każdej sferze rozwojowej, tj. biologicznej, poznawczej, psychicznej i społeczno – kulturalnej, ponieważ dziecko to psychofizyczna całość.

Rodzicielstwo ojców w powyżej wymienionym rozumieniu rodzicielstwa, jego cech i uwarunkowań nie jest szeroko badane w pedagogice dlatego przedstawiona mi do recenzji praca doktorska stanowi interesującą poznawczo pozycję, zwłaszcza, że pełnienie roli rodzicielskiej – roli ojca zostało tutaj odniesione do dzieci ze spektrum autyzmu. Można powiedzieć, że podjęcie takiej problematyki poszerza wiedzę z zakresu rodzicielstwa ojców, która jest dla pedagogiki kluczowa, ponieważ w procesie wychowania rodzinnego role ojców są tak samo ważne jak role matek.

Temat pracy doktorskiej dotyczący rodzicielstwa ojców dzieci ze spektrum autyzmu uważam za interesujący poznawczo, metodologicznie i praktycznie. Jego ranga pedagogiczna i społeczna jest w mojej ocenie znacząca.

Uwagi szczegółowe

Praca liczy 240 stron, złożona jest ze Wstępu, Części I – teoretycznej stanowiącej przegląd literatury przedmiotu dotyczącej tematu pracy, Części II zawierającej założenia metodologiczne badań własnych oraz Części III, w której poddano analizie wyniki otrzymanych przez Autorkę

badań dotyczących rodzicielstwa ojców dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Do pracy dołączona została bibliografia, spis tabel, spis rysunków oraz załączniki, w tym wzór autorskiej ankiety dla badanych ojców.

We Wstępie Autorka wprowadza w problematykę pracy i badań, znajduje się tutaj odniesienie do grupy badanych ojców, którzy: 1) odrzucają swą rodzicielską rolę, 2) udział w życiu dziecka ograniczają do zaspokojenia jego potrzeb ekonomicznych, 3) uczestniczą w wypełnianiu roli rodzicielskiej, sprawiają wrażenie silnie zaangażowanych bądź zdystansowanych i zagubionych. We Wstępie przedstawione zostały cele pracy: teoretyczny i praktyczny. Należy podkreślić zwłaszcza cel praktyczny, którym jest „uwrażliwienie terapeutów na potrzebę włączenia ojców w oddziaływania terapeutyczno – wychowawcze swoich dzieci oraz na konieczność objęcia specjalistycznym wsparciem ich samych”. Podkreślam cel praktyczny, ponieważ pedagogika jest nauką teoretyczną i praktyczną zarazem, a więc diagnoza danego stanu wychowawczego – wypełniania przez ojców swej roli rodzicielskiej powinna służyć opracowaniu rekomendacji – jak tę sytuację dostosować do optymalnej dla dziecka: jego rozwoju i wychowania.

Wstęp napisany został przez Autorkę pracy poprawnie pod względem naukowym, zawiera wszystkie elementy, które powinny się tutaj znajdować, łącznie z motywacją osobistą podjęcia tematu.

Część II pt. „Rodzicielstwo ojców dzieci ze spektrum autyzmu. Przegląd literatury przedmiotu” zawiera trzy rozdziały. Pierwszy dotyczy roli rodzicielskiej i jej znaczenia w życiu człowieka, drugi klasyfikacji symptomów oraz charakterystyki zaburzeń ze spektrum autyzmu w ujęciu systemowym, natomiast trzeci ojcostwu w obliczu całościowych zaburzeń rozwoju. Zapropionowana w poszczególnych rozdziałach problematyka tworzy całościowe ujęcie rodzicielstwa ojców dzieci ze spektrum autyzmu.

W rozdziale pierwszym poruszone zostały następujące zagadnienia: rodzicielstwo i czynniki je kształtujące, ojcostwo i jego aspekty, style pełnienia roli rodzicielskiej we współczesnym świecie oraz znaczenie roli ojca w rozwoju dziecka. Autorka prowadzi tutaj interesujące merytorycznie rozważania w oparciu o bogatą literaturę psychologiczną, socjologiczną oraz pedagogiczną, używa naukowej argumentacji w przedstawianiu swoich tez. Wydaje mi się, że rozważania Autorki byłyby bogatsze gdyby wykorzystane były publikacje o rodzicielstwie

Anny Błasiak, Danuty Opozdy, Andrzeja Ładyżyńskiego czy Józefy Brągiel. Są to prace pedagogów zajmujących się tą problematyką w aspekcie teoretycznym i empirycznym.

Rozdział drugi złożony jest z czterech podrozdziałów (podobnie jak i poprzedni rozdział), w którym omówione zostały takie obszary jak: rodzinny obraz zaburzeń ze spektrum autyzmu, diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu jako sytuacja kryzysowa, emocje wokół diagnozy – koncepcje żałoby i chronicznego smutku, tworzenie się i style realizacji roli rodzicielskiej wobec dziecka z zaburzeniem ze spektrum autyzmu. Rozważania tutaj zawarte prowadzone są na dobrym poziomie merytorycznym, z dużą znajomością omawianej problematyki. Poszczególne zagadnienia scharakteryzowane zostały w oparciu o fachową literaturę przedmiotu.

Interesująco pod względem poznawczym został napisany także rozdział trzeci, w którym znalazły się takie zagadnienia jak: ojcowie dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w świetle badań, ojcowie dzieci ze spektrum autyzmu wobec zachowań trudnych, nadzieja podstawowa w procesie roli rodzicielskiej wobec dziecka z całościowymi zaburzeniami rozwoju. To dobrze naukowo opracowany rozdział, w którym wykorzystana została specjalistyczna literatura przedmiotu z pedagogiki i psychologii. Autorka prowadziła tutaj swoją analizę kompetentnie - naukowym językiem.

Reasumując, część pierwsza, teoretyczna stanowiąca wprowadzenie do badań własnych i ich analizy oraz interpretacji jest poprawna merytorycznie. Zarysowana tutaj problematyka opisana została w sposób kompetentny. Prowadzona przez Autorkę analiza jest na dobrym poziomie naukowym.

Część II pt. „Założenia metodologiczne pracy” złożona jest z siedmiu podrozdziałów. Autorka opisała tutaj kolejno: przedmiot i cel badań, pytania badawcze, charakterystykę zmiennych i metod ich pomiaru, metody analizy statystycznej, charakterystykę oraz kryteria doboru grupy badanej (ze względu na przyjęte zmienne), teren badań oraz organizację badań.

W części II – rozdziale pierwszym zawarty został przedmiot i cel badań; cele są sformułowane poprawnie metodologicznie, ale brakuje mi tutaj wyjaśnienia jaki typ badań społecznych / pedagogicznych został wykorzystany, jaka procedura – według jakiego metodologa była zastosowana, co określiłoby dalsze kroki metodologiczne opisane w poszczególnych rozdziałach. W rozdziale (punkcie) drugim Autorka powtórnie wymienia cele badania, opisuje je i formułuje pytania badawcze. Rozdział ten powinien być zatytułowany –

w myśl założeń metodologii badań pedagogicznych: Problemy badawcze – główne i szczegółowe. Powinno się tutaj znaleźć odniesienie do rodzajów problemów wyrażonych poprzez pytania wyróżnione w badaniach pedagogicznych (dopełnienia, rozstrzygnięcia); odpowiedź dlaczego je zastosowano. Warto było powołać się na konkretnego metodologa pedagogiki, który się do tego odnosi, opisuje procedurę badań środowiskowych w pedagogice.

W omawianym rozdziale (punkcie trzecim) Autorka scharakteryzowała zmienną zależną i zmienne niezależne. Do zmiennej zależnej tj. sposobów realizacji roli rodzicielskiej ojców dzieci ze spektrum autyzmu należało sformułować jej wartości czy wskaźniki.

Tytuł rysunku nr 7 dotyczy układu zmiennych, ale Autorka wprowadziła tutaj inne nazewnictwo niż zmienna zależna i zmienne niezależne – określiła je jako zmienne wyjaśniane i wyjaśniające. W pracy powinno się posługiwać precyzyjnym językiem i nie wykorzystywać innych terminów na określenie tego co w metodologii pedagogiki zostało określone jako zmienna zależna i zmienne niezależne.

W rozdziale drugim (punkt drugi) należało opisać metodę badań, techniki i narzędzia badawcze zastosowane w badaniach własnych. Autorka na stronie 95 napisała, że w podjętych badaniach została zastosowana metoda zwana testowaniem. W metodologii badań pedagogicznych taka metoda nie funkcjonuje. Test to technika badań (Pilch, Łobocki, Maszke). Szkoda, że Autorka nie odwołała się do określonej procedury badawczej wykorzystywanej w pedagogice i nie wyjaśniła decyzji swojego wyboru.

W rozdziale metodologicznym powinien znaleźć się także opis wykorzystanych narzędzi badawczych. Autorka opisała cztery kwestionariusze:

- 1) Kwestionariusz moje dziecko
- 2) Kwestionariusz realizacji roli rodzicielskiej
- 3) Kwestionariusz nadziei podstawowej
- 4) Kwestionariusz tożsamości rodzicielskiej.

Są one standaryzowane.

Wymieniając i opisując wyróżnione powyżej kwestionariusze Autorka dodała ankietę społeczno – demograficzną. W metodologii badań pedagogicznych to technika badań, narzędziem jest kwestionariusz ankiety.

Podsumowując podrozdział trzeci rozdziału metodologicznego należy stwierdzić, że nie ma on układu typowego dla metodologii badań pedagogicznych. Powinno być tutaj omówione zagadnienie dotyczące metody, technik i narzędzi badawczych. Autorka powinna odnieść się do konkretnej procedury badań pedagogicznych, najlepiej autorstwa konkretnego pedagoga – metodologa.

Kolejne podrozdziały rozdziału metodologicznego to opis analizy statystycznej (4), charakterystyka oraz kryteria doboru grupy badawczej (5), teren badań (6) oraz ich organizacja (7). Na uwagę zasługuje rzetelnie opisana szczegółowa charakterystyka grupy badawczej ze względu na przyjęte zmienne: wykształcenie badanych, miejsce zamieszkania, sytuacja materialna, liczba posiadanych przez ojców dzieci, płeć dzieci, ich wiek, niepełnosprawność intelektualna dzieci oraz osoby z którymi dziecko ze spektrum autyzmu spędza najwięcej czasu, liczba godzin, jakie badani ojcowie spędzają ze swoimi dziećmi w ciągu dnia, obecność ojca podczas diagnozy nozologicznej dziecka, satysfakcja ojca ze sposobu przekazania diagnozy, obszary wsparcia, które według badanych ojców okazały się niewystarczające w procesie przekazywania diagnozy dziecka.

Autorka przebadala 180 ojców, a terenem badań były placówki zajmujące się edukacją, opieką i terapią dziecka, jak również fundacje wspierające dzieci ze spektrum autyzmu oraz ich rodziny.

Podsumowując, rozdział metodologiczny szczegółowo opisuje procedurę badań zastosowaną przez Autorkę pracy, nie we wszystkich punktach jest ona jednak zgodna z metodologią badań pedagogicznych, o czym napisałam powyżej. Jeden z podrozdziałów powinien dotyczyć wyróżnienia i opisu metody, technik i narzędzi badawczych.

Część III pt. „Rodzicielstwo ojców dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Analiza badań własnych” złożona jest z pięciu podrozdziałów. W podrozdziale pierwszym Autorka wskazuje jaki pakiet statystyczny (metodę statystyczną) wykorzystano w analizie danych. W drugim podrozdziale opisane zostały determinanty procesu realizacji roli rodzicielskiej wobec dziecka z całościowymi zaburzeniami rozwoju (akceptacja roli, odrzucenie roli, pułapka roli, utożsamianie się z rolą, zatracenie się w roli). Analiza merytoryczna i statystyczna są tutaj kompetentne, wyczerpujące. Autorka opisuje szczegółowo otrzymane dane, analizę i interpretację dopełniają tabele i rysunki z danymi statystycznymi i przedstawieniem związków pomiędzy zmiennymi.

W podrozdziale trzecim znajduje się analiza i interpretacja związku rodzicielstwa z siłą nadziei podstawowej. Tutaj również jest interesująca poznawczo analiza otrzymanych w badaniach wyników, ilustrowana w trakcie wypowiedzi Autorki danymi statystycznymi, rysunkami.

Czwarty podrozdział zawiera podsumowanie wyników analiz dotyczących sposobu realizacji roli rodzicielskiej wobec dzieci ze spektrum autyzmu oraz czynników modelujących określony sposób pełnienia roli rodzicielskiej przez ojców dzieci z ASD, wyników sprzyjających oraz utrudniających ten proces. W podsumowaniu podrozdziału czwartego Autorka stwierdza, że do czynników mających wpływ na konstruktywne sposoby realizowania roli ojców wobec dziecka z ASD należy zaliczyć zintegrowaną tożsamość rodzica, na którą składa się: dostrzeganie znaczenia swojej roli rodzicielskiej, poczucie ojcowskiej kompetencji, jak również pozostająca w związku z tymi wymiarami umiejętność radzenia sobie z zachowaniami trudnymi dziecka, a także siłę ojcowskiej nadziei podstawowej. Z badań Autorki wynika, że wśród czynników stanowiących barierę dla rozwoju adaptacyjnych sposobów realizacji roli ojca dziecka należy zaliczyć: niższe wykształcenie rodzica, niskie poczucie kompetencji rodzicielskich skorelowane z poczuciem bezradności w obliczu problematycznych zachowań dziecka oraz ze słabą siłą nadziei podstawowej. Z rozważań tutaj zawartych można sformułować konkluzję w postaci stwierdzenia, że sposób pełnienia roli ojca wobec dziecka ze spektrum autyzmu zależy od splotu uwarunkowań: wewnętrznych i zewnętrznych, które Autorka zanalizowała. Podkreśliła przy tym (4.1.) ograniczoność swoich badań wynikających z dobru ojców powiązanego z kryterium dostępności, które wskazywało na ojców zaangażowanych, z rodzin pełnych i o zadowalającym statusie socjoekonomicznym oraz brak empirycznej weryfikacji znaczenia relacji partnerskiej oraz wsparcia sposobów roli rodzicielskiej przez ojców dzieci z ASD. Autorka podkreśliła także, że jej badania miały charakter wstępny.

W podrozdziale piątym przedstawiony został teoretyczny model wsparcia terapeutycznego udzielanego ojcom dzieci w autystycznym spektrum zaburzeń, sformułowanie którego było celem praktycznym pracy. Autorka formułuje tutaj założenia teoretyczne modelu, jego cele oraz główne założenia, ramy konstrukcyjne modelu, odbiorcy modelu wsparcia, ścieżki wiodące ku realizacji celów (3 etapy), charakterystykę ojców udzielających wsparcia oraz podsumowanie. Jest to dosyć szczegółowo sformułowany model kładący nacisk na obejmowane oddziaływaniami terapeutycznymi, nie tylko dziecko, matkę, ale także ojca, włączając go w system pomocy ojców dzieci ze spektrum autyzmu, aby stworzyć mu przestrzeń dla rozumienia

i akceptacji własnych przeżyć, samego siebie, a w konsekwencji także swojego dziecka i jego zachowań. Ojcowie dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu potrzebują akceptacji i życzliwości, wsparcia i podtrzymania w procesie pełnienia swojej rodzicielskiej roli. Chcą zrozumieć swoje dziecko, jego zachowania, a także funkcję, jaką mogą pełnić w jego życiu. Autorka podkreśliła także, że głównym założeniem utworzonego modelu wsparcia jest podkreślenie roli ojca w życiu dziecka o nieharmonijnym rozwoju, jak również dostarczenie ojcom okazji do kształtowania pozytywnej tożsamości rodzicielskiej i doświadczenie spełnienia w tej życiowej roli.

Przedstawiony przez Autorkę model jest wartościowy pod względem praktycznym – można go zastosować w placówkach, w których występuje opieka i edukacja dzieci ze spektrum autyzmu. Warto dodać, że zaproponowany model został sformułowany w oparciu o wyniki badań własnych Autorki dlatego też może być przydatny w praktyce.

Do pracy została dołączona bogata bibliografia (s. 198-226), w której znajduje się sporo pozycji anglojęzycznych. Dobór literatury wskazuje na dobre merytoryczne przygotowanie Autorki do podjęcia tematu pracy o rodzicielstwie ojców dzieci ze spektrum autyzmu. Warto dodać, że pozycje wykorzystane w pracy mają charakter interdyscyplinarny (medycyna, psychologia, pedagogika).

W końcowej części pracy znajduje się także: spis tabel, spis rysunków oraz 18 załączników. Pierwszy to kwestionariusz ankiety społeczno – demograficznej opracowany przez Autorkę pracy. Natomiast pozostałe załączniki to dane statystyczne – przedstawione w formie tabelarycznej – dotyczące analizy regresji dla sposobów roli rodzicielskiej ojców dzieci ze spektrum autyzmu powiązane ze zmiennymi niezależnymi (m.in. wiekiem i wykształceniem ojców, posiadaniem większej liczby dzieci, odczuwanej satysfakcji ojców z przekazania diagnozy i inne).

Uwagi końcowe

Przedstawiona mi do recenzji praca doktorska mgr Weroniki Lorens – Rosa pt. „Rodzicielstwo ojców dzieci ze spektrum autyzmu” zawiera oryginalne przedstawienie podjętej problematyki w aspekcie poznawczym (połączenie wiedzy z psychologii i pedagogiki), metodologicznym (z zastrzeżeniem o którym pisałam wcześniej – wykorzystana w badaniach

metoda badań, techniki i narzędzia badawcze nie zostały jasno przedstawione w myśl założeń metodologii badań pedagogicznych) oraz w aspekcie analizy i interpretacji badań własnych. Na uwagę zasługuje dobre przygotowanie merytoryczne Autorki z zakresu podjętej problematyki (na co wskazuje także wykorzystana literatura przedmiotu), a także wykorzystanie narzędzi standaryzowanych, które pozwoliły na uzyskanie obiektywnych wyników badań własnych. Warte podkreślenia jest także autorskie przygotowanie teoretycznego modelu wsparcia terapeutycznego udzielanego ojcom dzieci w autystycznym spektrum, który może być wykorzystany w pracy psychologiczno – pedagogicznej z ojcami dzieci ze spektrum autyzmu.

Wobec sformułowanych powyżej ocen stwierdzam, że praca doktorska mgr Weroniki Lorens – Rosa pt. „Rodzicielstwo ojców dzieci ze spektrum autyzmu” spełnia warunki stawiane tego typu rozprawom naukowym. Ma ona charakter oryginalny w zakresie przedstawienia badanego problemu w aspekcie teoretycznym, metodologicznym i praktycznym. Autorka dobrze orientuje się w problematyce, którą porusza i bada oraz analizuje i interpretuje otrzymane dane na wysokim poziomie merytorycznym. Prezentowana praca spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki dlatego też wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów w procedurze nadania stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

B. Matyjas